

ARKADIUSZ SOŁTYSIAK
(Warszawa)

RYTUAŁ ŚWIĘTYCH ZAŚLUBIN INANNY I DUMUZIEGO

Jednym z dwóch mezopotamskich motywów religijnych najczęściej eksploatowanych przez współczesnych religioznawców jest opowieść o świętych zaślubinach Inanny – Istar z Dumuzim – Tammuzem¹. Takie zainteresowanie zostało zapoczątkowane przez S. Langdona, który opierając się na niepełnych i źle przetłumaczonych tekstach uznał, że Inanna to odpowiednik Izydy lub Kybele, bogini zstępująca do świata podziemnego, żeby uwolnić stamtąd zmarłego boga przyrody – w tym wypadku Dumuziego utożsamionego z egipskim Ozyrysem i syryjskim Adonisem. Interpretacja Langdona została rozpowszechniona przez J. Frazera i na początku XX wieku stała się bardzo popularna². Dopiero w połowie stulecia, kiedy zostały odnalezione dodatkowe teksty, okazało się, że nie tylko Inanna nie zeszła do Podziemia, żeby uratować swego małżonka Dumuziego, ale to właśnie ona była przyczyną jego śmierci³.

Ostatecznie zrekonstruowana sumeryjska opowieść o Inannie ukazuje ją jako żądną władzy boginię, która po opanowaniu nieba i ziemi postanawia zagarnąć także świat podziemny. Po długiej wędrówce dociera przed oblicze władczyni Podziemia i swojej siostry Ereškigal – choć naga i obdarta ze wszystkich boskich atrybutów, rzuca się na nią i dopiero interwencja boskich sędziów Anunnaków ratuje boginię Podziemia z opresji. Inanna zostaje zabita i powieszona na haku; na ziemi jednak pozostaje jej służąca Ninšubur, która interweniuje u boga mądrości Enkiego i w rezultacie doprowadza do ożywienia swej pani. Inanna jednak, jeśli chce powrócić na ziemię, musi wydać w ręce demonów innego boga, który zastąpi ją w Podziemiu – zastępcą tym zostaje Dumuzi, małżonek Inanny. Smutny los Dumuziego wynikał z tego, że zupełnie nie przejął się on zniknięciem Inanny, tylko rozparty na tronie w cieniu drzewa cieszył się pełnią władzy⁴.

Poza zreferowaną tutaj w wielkim skrócie opowieścią o zejściu Inanny do świata podziemnego znanych jest znacznie więcej tekstów, których głównymi bohaterami są Inanna i Dumuzi. W zdecydowanej większości są one datowane na schy-

¹ Inanna i Dumuzi to bóstwa sumeryjskie; jeszcze w III tys. p.n.e. Inanna została w pełni utożsamiona z semicką Istar, zaś Tammuz to zsemityzowana w II tys. p.n.e. wersja imienia Dumuziego.

² I. Nakata, *Problems of the Babylonian Akitu Festival*, „Journal of Ancient Near East Society” 1:1968, s. 44.

³ M. Witzel, *Ishtar (Inanna) gegen Tammuz?*, „Orientalia – Nova Series” 21:1952, s. 435–445.

⁴ W.R. Sladek, *Inanna's Descent to the Netherworld*, PhD dissertation, Baltimore 1974.

tek III i początek II tys. p.n.e. Można je podzielić na dwie wyraźne kategorie: do pierwszej z nich zaliczają się hymny opiewające miłość bóstw oraz ich zaślubiny, druga zawiera pieśni na temat ucieczki Dumuziego przed demonami oraz lamenty po jego śmierci⁵.

Święte zaślubiny Inanny i Dumuziego, jak to wynika z tekstów zaliczanych do pierwszej kategorii, miały związek z rytuałem święta Nowego Roku w sumeryjskim mieście Uruk. Uruk to główne miejsce kultu Inanny co najmniej od schyłku IV tysiąclecia p.n.e.; kult Dumuziego, boga pochodzącego z pobliskiej Badtibiry, był tam poświadczony od drugiej połowy III tysiąclecia. Noworoczny rytuał świętych zaślubin boskich małżonków stojących na szczycie lokalnego panteonu to jeden z powszechnych składników religii starożytnej Mezopotamii; miał on zapewniać pomyślne żniwa (Nowy Rok – kwiecień w kalendarzu mezopotamskim – rozpoczął właśnie sezon zbiorów) i dobrobyt wszystkim członkom społeczności. Niestety, poza bardzo ogólnikowymi wzmiankami w tekstach administracyjnych oraz kilkoma hymnami, nie dysponujemy bardziej rozbudowanymi opisami rytuałów świętych zaślubin w różnych miastach. Wyjątkiem jest właśnie Uruk. Miasto to było wyjątkowe także z tego powodu, że jedynie stąd pochodzą informacje o tym, że aktywnym uczestnikiem rytuału – ziemskim wcieleniem Dumuziego – był sam władca. W pozostałych miastach w rytuałach świętych zaślubin uczestniczyły posągi bóstw, wspomagane w różny sposób przez kapłanów⁶.

Najważniejszym tekstem opisującym udział władcy w rytuale świętych zaślubin Inanny i Dumuziego jest hymn Iddin-Dagana, władcy Isin panującego w XX w. p.n.e.⁷ Wzmianki w innych tekstach pozwalają jednak przyjąć ze sporym prawdopodobieństwem, że również pozostali władcy Isin w XX–XVIII w., a także panujący w XXI w. p.n.e. przedstawiciele dynastii z Ur brali udział w tym rytuale. Charakterystyczne jest to, że jednocześnie królowie ci byli ubóstwiani, o czym świadczy boski determinatyw DINGIR stawiany przed ich imionami. Jest to w tradycji mezopotamskiej wyjątkowe: ubóstwienia, poza władcami półlegendarnymi (m.in. Gilgameszem) i przedstawicielami tych właśnie dwóch dynastii dostąpił tylko Naram-Sin z dynastii akadyjskiej (XXIV w. p.n.e.), który przez Sumerów był uważany za bluźniercę.

Wydaje się, że przyczyną tego ubóstwienia było właśnie utożsamienie władców z Dumuzim podczas rytuału świętych zaślubin. Niektóre litanie oplakujące śmierć Dumuziego wymieniają imiona bogów z nim utożsamionych (głównie lokalne bóstwa wegetacji i świata podziemnego, m.in. Ningiżzidę z Girsu, Damu z Isin, Ištaraną z Der), a następnie kolejnych władców dynastii z Ur i następującej po niej dynastii z Isin⁸.

⁵ Por. D. Volkstein D. – S.N. Kramer, *Inanna. Queen of Heaven and Earth. Her Stories and Hymns from Sumer*, New York 1983.

⁶ M. Cohen, *The Cultic Calendars of the Ancient Near East*, Bethesda 1993, s. 353–354.

⁷ O.R. Gurney, *Tammuz Reconsidered: Some Recent Developments*, „Journal of Semitic Studies” 7:1962, s. 156; S.N. Kramer, *The Dumuzi – Inanna Sacred Marriage Rite: Origin, Development, Character* [w:] Actes de la XVIIe Rencontre Assyriologique Internationale, Université Libre des Bruxelles, 30 juin – 4 juillet 1969, red. A. Finet, Ham-sur-Heure 1970, s. 139.

⁸ T. Jacobsen, *The Harps that once... Sumerian Poetry in Translation*, New Haven-London 1987, s. 53.

Wydaje się więc, że w okresie pomiędzy XXI a XVIII w. p.n.e. król pełnił rolę ziemskiego wcielenia Dumuziego i w związku z tym jego udział w rytuale świętych zaślubin był nieodzowny ze względu na konieczność magicznego zapewnienia dobrych plonów.

Pojawiają się jednak w tym momencie dwa pytania: dlaczego taki pomysł pojawił się w jednej tylko lokalnej tradycji religijnej i dlaczego został zarzucony, choć ubóstwienie króla przez skojarzenie z Dumuzim i wzrostem zbóż wydaje się dość skutecznym i trudnym do podważenia sposobem legitymizacji władzy. Na oba te pytania można łatwo odpowiedzieć przyglądając się ewolucji rytuału świętych zaślubin w tradycji z Uruk.

Już w opowieściach o najstarszych, półlegendarnych władcach Uruk pojawia się motyw ich zaślubin z boginią Inanną. Lugalbanda zostaje królem i zastępuje na tronie Enmerkara nie dlatego, że jest od niego waleczniejszy i bardziej przebiegły (choć w istocie jest), tylko dlatego, że Inanna go wybiera i daje mu władzę nad swoimi ziemiami⁹. Gilgameš, według mezopotamskiej tradycji syn Lugalbandy i bogini Ninsun, odrzuca zaloty Inanny i doprowadza tym samym do wielkiego nieszczęścia: spustoszenia pól przez Byka Nieba. A zatem niedopełnienie świętych zaślubin jest jednoznaczne z klęską nieudanych żniw. Jedynie dzięki temu, że Gilgameš to bohater o nadludzkich możliwościach, zdolny do zabicia Byka Nieba, miasto Uruk zostało ocalone i klęska zamieniła się w triumf¹⁰. Z opowieści wynika jednak przestroga dla następców Gilgameša: obraza bogini, której dopuścił się tamten władca, zwyktemu człowiekowi nie uszlaby bezkarnie i Uruk czekałaby zagłada. A zatem bezpieczniej jest dopełniać rytuału świętych zaślubin z Inanną, nawet jeśli bogini wydaje się nieatrakcyjna.

W sumeryjskiej pierwszej połowie III tysiąclecia Inanna to lokalna bogini miasta Uruk, nie różniąca się od bóstw opiekuńczych innych miast-państw południowej Mezopotamii. Sytuacja zmieniła się wraz ze zjednoczeniem Mezopotamii przez Sargona Wielkiego, założyciela dynastii akadyjskiej (XXIV w. p.n.e.). Sargon uważał Istar, semicki odpowiednik Inanny, za swoją boginię opiekuńczą, potężniejszą od innych bóstw. Za jego czasów nastąpiło ostateczne utożsamienie Inanny z Uruk z Istar z Agade oraz włączenie niektórych elementów dotychczasowej tradycji z Uruk do ideologii imperialnej. Świadectwem teologicznych reform tego okresu są pieśni Enheduanny, córki Sargona pełniącej niezwykle ważną (zarówno pod względem religijnym, jak i politycznym) funkcję kapłanki *en boga księżyca Nanny* w Ur. Inanna/Istar jest w nich przedstawiona jako bogini triumfująca, zajmująca tron Ana, boga nieba¹¹.

⁹ B. Alster, *Early Pattern in Mesopotamian Literature*, [w:] Kramer Anniversary Volume. Cu-neiform Studies in Honor of Samuel Noah Kramer, red. B.L. Eichler, Neukirchen-Vluyn 1976, s. 13–24; W.W. Hallo, *Lugalbanda Excavated*, „Journal of the American Oriental Society” 103:1983, s. 165–180.

¹⁰ A. Cavigneaux – F.N.H. al-Rawi, *Gilgameš et Taureau de Ciel (šul-mè-kam)*, „Revue d'Assyriologie et d'Archéologie Orientale” 87:1993, nr 2, s. 123–124.

¹¹ W.W. Hallo – J.J.A. van Dijk, *The Exaltation of Inanna*, New Haven – London 1968; Å.W. Sjöberg, *In-nin šà-gur-ra. A Hymn to the Goddess Inanna by the En-Priestess Enheduanna*, „Zeitschrift für Assyriologie” 65:1975, nr 2, s. 161–253.

Kolejnym etapem rozwoju uruckiej tradycji świętych zaślubin było włączenie do niej postaci Dumuziego, dotychczasowego boga-opiekuna miasta Badtibira¹². W tradycji z Badtibiry małżonką Dumuziego była lokalna forma Inanny i prawdopodobnie nastąpiło przeniesienie idei małżeństwa obu bóstw do Uruk, być może w związku z jakąś wojenną zawieruchą, w wyniku której posąg Dumuziego z Badtibira mógł trafić do Uruk. Jest to tylko hipoteza; połączenie Inanny i Dumuziego w parę jest potwierdzone dopiero w czasach III dynastii z Ur (XXI w. p.n.e.). Dynastia ta, założona przez Ur-Nammu, zapanowała nad zjednoczoną Mezopotamią po krótkim okresie chaosu wywołanym przez górskie plemiona Gutejów, które doprowadziły do zniszczenia państwa akadyjskiego. Ur-Nammu i jego następcy wykorzystali wiele elementów akadyjskiej ideologii imperialnej; w państwowej religii tego okresu wyraźnie widać próbę połączenia dotychczasowej tradycji z Uruk, stołecznej tradycji z Ur oraz tradycji z Nippur, najświętszego miasta Sumerów, którego świątynia Ekur (sumer. „dom kraju”) poświęcona bogu-królowi Enlilowi była uznawana za najważniejsze sanktuarium.

Z tradycji uruckiej władcy Ur zaczerpnęli koncepcję ubóstwionego władcy tożsamego z Dumuzim, małżonka Inanny, biorącego udział w rytuale świętych zaślubin podczas święta Nowego Roku. Cały cykl rytualny należący do tradycji z Uruk trwał od marca do czerwca czyli od czasu dojrzewania zboża aż do rozpoczęcia siewu po ukończonych żniwach (por. tabela). Poza noworocznym rytuałem świętych zaślubin w jego skład wchodziło także czerwcowe święto zmarłych, w późniejszej tradycji skojarzone z wyjściem Dumuziego z Podziemia.

Miesiąc	Rok słoneczny	Zdarzenia mitologiczne i rytualne
XII = luty/marzec	dojrzewanie zboża	zaloty Dumuziego i Inanny
I = marzec/kwiecień	zboże zupełnie dojrzałe	zaślubiny podczas święta Nowego Roku
		zejście Inanny do Podziemia; powrót Inanny
	początek żniw	Inanna wydaje Dumuziego w ręce demonów
II/III = kwiecień-czerwiec	żniwa w toku	Dumuzi ucieka do kolejnych kryjówek
początek czerwca	koniec żniw	Dumuzi schwytyany przez demony
III/IV = koniec czerwca	siew	święto zmarłych; Dumuzi wychodzi z Podziemia

Kalendarz rolniczy i mitologiczno-rytualny cykl Inanny i Dumuziego
w pierwszej połowie II tysiąclecia p.n.e.

Po upadku dynastii z Ur pod naporem Amorytów Mezopotamia znów została podzielona na szereg małych państweczek walczących zażarcie między sobą. Władcy tych państweczek pretendowali do władzy nad pozostałymi, często wykorzystując

¹² R. Kutscher, *The Cult of Dumuzi/Tammuz*, [w:] *Bar-Ilan Studies in Assyriology dedicated to Pinhas Artzi*, red. J. Klein – A. Skaist, Bar-Ilan, Ramat Gan 1990, s. 29–44.

elementy ideologii imperialnej władców z Ur. Ponieważ miasto Uruk przez długi czas było zależne od Isin, właśnie władcy z Isin kontynuując tradycję świętych zaślubin usiłowali potwierdzić swoje prawa do panowania nad całą Mezopotamią. Z ich czasów pochodzi zdecydowana większość tekstów poświęconych świętym zaślubinom Inanny i Dumuziego, a następnie śmierci boga.

Mezopotamia została w końcu zjednoczona przez Hammurabiego z Babilonu, który nie potrzebował już dawnych sposobów legitymizowania władzy. W tradycji babilońskiej władca jest namiestnikiem Marduka, pana całego wszechświata, który po stoczeniu kosmicznej bitwy z pierwotnym chaosem zorganizował świat¹³. Nie ma tutaj miejsca na ubóstwienie króla, ani na utożsamienie go z umierającym bogiem. Rytuał świętych zaślubin Inanny i Dumuziego został więc zarzucony. Dość ciekawe są natomiast dalsze losy sumeryjskiej opowieści o zejściu Inanny do świata podziemnego. Została ona przetłumaczona na język akadyjski i u schyłku II tysiąclecia p.n.e. wykorzystana w asyryjskim rytuale święta zmarłych *taklimtu*: podczas święta karmione są cienie zmarłych, które wraz z powracającym z Podziemia Dumuzim mogą przejść przez zwykle szczelnie zamkniętą bramę¹⁴. Ponieważ święto zmarłych było popularne w państwie asyryjskim, dzięki niemu rozpowszechniła się również postać umierającego i powracającego z zaświatów Tammuza. Świadczenie jego kultu znajdujemy nawet w *Biblii* (Ez. 8,14) i jest również dość prawdopodobne, że Melek Taus jezydów to jego dalekie echo.

Rytuał świętych zaślubin Inanny i Dumuziego jest, jak jasno wynika z poprzednich rozważań, składową jedną tylko mezopotamskiej tradycji religijnej – tradycji z Uruk. Znaczenie przypisywane mu przez religioznawców wynika tylko i wyłącznie z niewłaściwego skojarzenia Dumuziego/Tammuza ze znacznie późniejszym Adoniszem. W rzeczywistości kultu obu bogów oddzielone są w czasie ponad tysiącem lat i ich kontekst jest różny. Relatywnie duża liczba tekstów poświęconych Inannie i Dumuziemu to wynik włączenia rytuału tych bóstw do oficjalnej religii imperialnej; zdaje się, że kult Dumuziego w tym czasie nie był powszechny (oczywiście poza Badtibirą), a rytuał świętych zaślubin nie miał charakteru misteryjnego. Nie jest więc właściwe porównywanie Dumuziego z Adoniszem lub Ozyrysem i budowanie na tej podstawie hipotezy o istnieniu bliskowschodniego kręgu religii misteryjnych zawierających motyw umierającego i zmartwychwstającego boga.

ARGUMENTUM

Cultus Inannae inferorum deae quae a Sumeriis in urbibus Ur et Uruk saec. XXIV–XVIII culta sit enarratur ritusque sacer nuptiarum deae cum Dumusio (Tammusio) quotannis anno ineunte messis tempore celebratus disputatur. Aestimantur opiniones indagatorum qui ritum hunc mysteriis Adonidis et Osiridis conferre et assimilare conantur qui auctori in errore versari ac reiciendi esse videntur.

¹³ T. Jacobsen, *The Battle Between Marduk and Tiamat*, „Journal of the American Oriental Society” 88:1968, s. 104–111.

¹⁴ M. Cohen, op. cit., s. 480.